

بخش سوم

ظهور اسلام،
حرکتی تازه در
تاریخ

طلوع اسلام

مقدمه

در درس‌های قبل با تحولات تاریخ ایران و جهان در آستانه‌ی ظهور اسلام آشنا شدید. اسلام در شبه جزیره‌ی عربستان ظهور کرد، اما ظهور آن علاوه بر ایجاد تحول در این منطقه، سرآغاز تحولات بزرگی در سرزمین‌های مجاور آن مانند ایران و حتی سراسر جهان بود. بنابراین آشنایی با تاریخ اسلام، گذشته از آن که برای ما مسلمانان دارای اهمیت دینی است، به دلیل ارتباط گسترده‌ی آن با تاریخ کشور ما ایران و اهمیت آن در شناسایی تحولات تاریخی جهان ضروری است.

شبه جزیره‌ی عربستان

عربستان مسکن دیرینه‌ی اقوام سامی است. کلمه‌ی

عرب به معنی بدوی و صحرائنشین است. بیش‌تر ساکنان این شبه جزیره را بادیه نشینان تشکیل می‌دادند که معیشت آنان از طریق پرورش معدودی بز و شتر تأمین می‌شد، شماری نیز شهرنشین بودند و در اندک شهرهای شبه جزیره به تجارت و کشاورزی اشتغال داشتند.

عربستان بزرگترین شبه جزیره‌ی دنیاست که در جنوب غربی آسیا قرار دارد. اطراف آن را آب‌های خلیج فارس، دریای عمان، اقیانوس هند و دریای سرخ فراگرفته و شمال آن به وسیله‌ی ریگ‌زارهای وسیعی که به عراق و اردن محدود می‌شود، پوشیده شده است.

شبه جزیره‌ی عربستان

مسائل کوچک و بزرگ در جنگ و کشمکش به سر می‌بردند. جنگ‌هایی که گاه سال‌ها به طول می‌انجامید و جز گسترش کینه و تشدید خشونت و بی‌رحمی، نتیجه‌ی دیگری نداشت. ریش سپیدان قبیله از میان خود فردی را که به شجاعت، سخاوت و تدبیر شناخته شده بود به ریاست قبیله برمی‌گزیدند. رئیس یا شیخ قبیله که مورد احترام همه‌ی افراد قبیله بود، ضمن برخورداری از امتیازاتی ویژه، با هرگونه خطا و سرپیچی افراد از مقررات و سنت‌های قبیله برخورد می‌کرد.

نظام اجتماعی: زندگی در سرزمین عربستان به دلیل شرایط جغرافیایی و آب و هوای گرم و خشک، بسیار سخت و طاقت‌فرسا بود. شرایط سخت زندگی و محدودیت منابع طبیعی، خلق و خو و شکل زندگی ساکنان آن سرزمین را تحت تأثیر قرار داده بود. زندگی اعراب شکل قبیله‌ای^۱ داشت. افراد قبیله نسبت به یکدیگر و حفظ آداب و رسوم و مقررات قبیله تعصب و احساس مسئولیت ویژه‌ای داشتند و در مقابل از حمایت بی‌چون و چرای قبیله برخوردار بودند. قبایل همواره با یکدیگر برسر

یک توضیح

کشته شدگان بی‌گناه

در جنگ‌های قبیله‌ای زنان بیش از مردان آسیب می‌دیدند و در جریان غارت قبیله‌ی شکست خورده، کشته شده یا به اسارت و بردگی گرفته می‌شدند که این خود عامل خفت قبیله‌ی شکست خورده تلقی می‌گردید. افزون بر آن به سبب این که زنان نمی‌توانستند مانند مردان بجنگند و از قبیله‌ی خود دفاع کنند، موجوداتی پست و ناچیز و عامل ننگ و بدنامی قبیله به شمار می‌آمدند. سنت دلخراش زنده به‌گور کردن نوزادان دختر هم به این دلایل در میان بسیاری از قبایل عرب رایج شد. زنان جز در برخی خانواده‌های سرشناس از حق مالکیت برخوردار نبودند.

با شرک سپری گشت. با گذشت زمان، از آیین و تعالیم ابراهیمی، جز خاطرات پراکنده و برخی سنت‌ها نظیر زیارت کعبه چیزی باقی نماند. در آستانه‌ی بعثت رسول اکرم(ص) شمار معدودی از اعراب، یکتاپرست و پیرو آیین ابراهیمی بودند و به روز رستاخیز ایمان داشتند. این عده که خود

ادیان رایج در شبه جزیره‌ی عربستان (از خاطره‌ی توحید تا انحطاط شرک)

خانه‌ی خدا در شهر مکه، یادگار حضرت ابراهیم(ع)، پیامبر بزرگ الهی و فرزند او حضرت اسماعیل(ع) بود. زندگی آنان به ترویج یکتاپرستی و مبارزه

۱- قبیله به مجموع خانواده‌هایی گفته می‌شد که با یکدیگر ارتباط خونی و نسبی داشتند. وقتی قبیله‌ای گسترش می‌یافت، هر یک از آن خانواده‌ها، تحت عنوان یک تیره نوعی استقلال پیدا می‌کردند و با سایر تیره‌های قبیله‌ی خود به رقابت و کشمکش می‌پرداختند.

عبادت‌کنده‌هایی برای تبلیغ مسیحیت میان اعراب برپا داشتند. مهم‌ترین مرکز مسیحیت در شبه جزیره‌ی عربستان، شهر نجران در جنوب آن شبه جزیره بود.

مکه و ساکنان آن: مکه شهر کوچکی در منطقه‌ی حجاز بود که گرچه از کمبود آب، هوای گرم و بیماری‌هایی چون وبا رنج می‌برد، اما به دو دلیل از رونق اجتماعی و اقتصادی برخوردار بود: **۱- وجود خانه‌ی کعبه**

۲- تجارت با شام و یمن

در میان قبایل شبه جزیره‌ی عربستان، قریش به دلیل داشتن امتیاز سرپرستی خانه‌ی کعبه و تجارت با شام، از اهمیت، قدرت و اعتبار بیشتری برخوردار بود.

را حنفا می‌نامیدند، بیشتر در شهر مکه سکنا یافته بودند. اکثریت مردم این شبه جزیره پیرو عقاید دیگری بودند:

۱- شرک و بت پرستی: مهم‌ترین صفتی که قرآن مجید به عرب عصر جاهلیت نسبت داده، شرک و پرستش بت‌هایی است که با دست خود می‌ساختند^۱. گرچه هر قبیله بت‌های خود را داشت، اما برخی بت‌ها مانند لات (خدای خورشید و مادر خدایان)، منات (خدای سرنوشت و مرگ) و عززی (خداوند زهره) از جمله بت‌های مورد احترام غالب قبائل بودند. خانه‌ی خدا که مردم از سراسر شبه جزیره در ماه‌های حرام^۲ برای زیارت آن به مکه می‌آمدند، به بتخانه‌ای مملو از بت‌های رنگارنگ تبدیل شده بود. بت پرستان تقریباً همگی بی‌سواد و تابع بی‌چون و چرای عقاید و سنت‌های خرافی بودند که در میان آن‌ها رواج داشت.

۲- دین یهود: گذشته از یهودیان ساکن در یمن، بیشتر یهودیان شبه جزیره‌ی عربستان در یثرب و اطراف آن زندگی می‌کردند.^۳ روحانیون یهودی که حبر خوانده می‌شدند، در «بیت‌المدارس» به تدریس تورات و احکام شرعی می‌پرداختند و حتی در مواردی پاسخگوی سؤالات یا داور نزاع و اختلافات اعراب بت پرست نیز بودند.

۳- دین مسیح: دین مسیح ابتدا در میان اعراب ساکن در شام و عراق پیروانی یافت. سپس مبلغان مسیحی در میان اعراب بیابان‌نشین نیز به تبلیغ پرداختند. راهبان مسیحی در محل استراحت کاروان‌های تجاری،

۱- گرچه اعراب جاهلی به خدایی برتر به نام الله اعتقاد داشتند اما بت‌ها را به عنوان واسطه یا شفیع تلقی می‌کردند که باعث نزدیکی آن‌ها به خدایی بزرگ‌تر می‌شدند. قرآن نیز به این باور خرافی اشاره کرده است. (سوره زمر/ آیه ۴)

۲- چون جنگ‌های دائمی میان قبایل مانع رفت و آمد ایمن آنان به مکه و زیارت کعبه می‌شد، اعراب بر اساس سنتی کهن هرگونه جنگ و نزاع را در چهار ماه سال یعنی ذی القعدة، ذی الحجه، محرم و رجب ممنوع می‌دانستند و به آن ماه‌های حرام می‌گفتند. این سنت پس از ظهور اسلام نیز به عنوان یک حکم دینی مورد تأیید قرار گرفت.

۳- برخی معتقدند یهودیان عربستان، از قوم عرب نبودند بلکه از تبار یهودیان مناطق دیگری بودند که به دلایل متعددی به سرزمین‌های مختلف از جمله شبه جزیره‌ی عربستان مهاجرت کرده بودند.

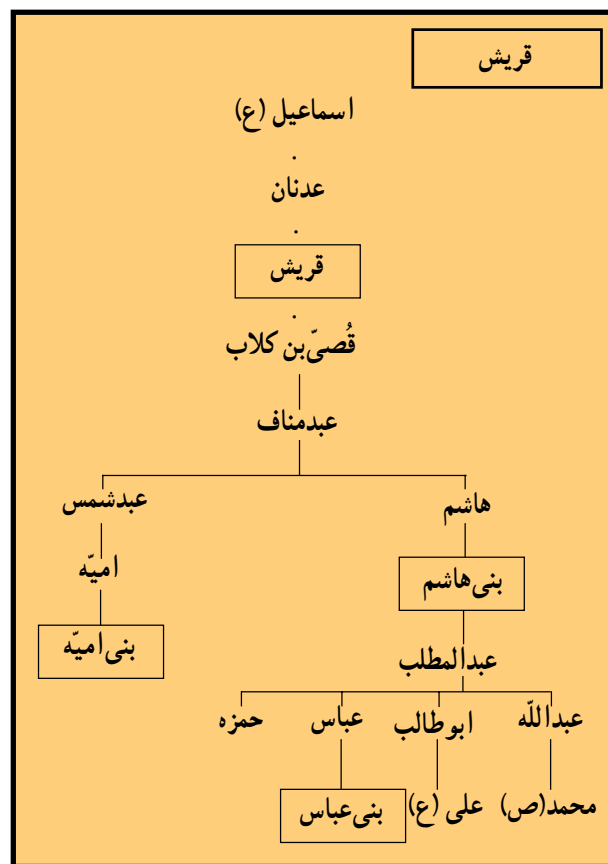
سود سرشار ناشی از تجارت و رباخواری و فقدان عدالت اجتماعی و اقتصادی روز به روز بر ثروت، رفاه و انواع آلودگی‌های اخلاقی بزرگان و رؤسای خانواده‌های بزرگ قبیله‌ی قریش می‌افزود و رنج و مشقت طبقات فرودست و به ویژه جمعیت رو به فزونی بردگان را افزایش می‌داد.

فکر کنید و پاسخ دهید:

چرا وجود خانه‌ی کعبه موجب رونق اجتماعی و اقتصادی شهر مکه شده بود؟

عبدالمطلب بن هاشم، محترم‌ترین شخصیت قریش و سرشناس در آن روزگار، نوزادی به دنیا آمد که او را محمد (ستوده) نامیدند.^۱ پدرش عبدالله و مادرش آمنه بود. دوره‌ی کودکی خود را در بادیه نزد زنی به نام حلیمه گذراند.^۲ پس از درگذشت زود هنگام والدینش، دوران خردسالی و نوجوانی وی نزد پدر بزرگش عبدالمطلب، و پس از وی در خانه‌ی عمویش ابوطالب، مرد کریم‌النفس قریش گذشت. مردم مکه حضرت محمد(ص) را امین لقب داده بودند و در جامعه‌ای پر از فساد، دروغ و آلودگی او را به صداقت و پاکدامنی می‌شناختند. همین صداقت، توجه بانویی عقیف و توانگر به نام خدیجه را به خود جلب کرد و او را با سرمایه‌ی خویش برای تجارت به شام فرستاد. این آشنایی به ازدواج پر برکتی انجامید که یکی از ثمرات آن تولد دختری به نام فاطمه (س) بود که در قرآن، کوثر (خیر فراوان یا چشمه‌ای پاکیزه) لقب گرفته است. حضرت محمد (ص) در پیمانی موسوم به «حلف الفضول» که برای دفاع از مظلومان و ضعیفان بسته شد، شرکت کرد و در واقعه‌ی نصب حجرالاسود نیز با داوری سنجیده‌ی خود، اختلافی را که هر لحظه ممکن بود شهر را به آشوب و خون بکشاند فیصله داد.

حضرت محمد(ص) طبق سنت توحیدی حضرت ابراهیم از پرستش بت‌ها بیزار بود. او گرچه در هر سال روزهایی را برای عبادت و تفکر در خلوت کوه جبل‌النور (غار حراء) می‌گذراند، ولی هیچ‌گاه مانند راهبان، جامعه را ترک نکرد و از جریان زندگی مردم عادی دور نشد. سرانجام در یکی از همین لحظه‌های با شکوه خلوت با خود، صدای فرشته وحی را شنید و دوران نبوتش آغاز شد.

مولود ستوده

در همان سال که پیل سواران ابرهه به قصد تخریب خانه‌ی کعبه به مکه هجوم آوردند، در خانه‌ی

۱- ۱۷ ربيع الاول عام الفیل، مطابق با ۵۷۰ میلادی.

۲- خانواده‌های ثروتمند ساکن شهرهای حجاز، برای ایمنی نوزادان‌شان از آلودگی‌های ناشی از بیماری‌های مسری مانند وبا و نیز برای آن که کودکان‌شان با ویژگی‌های اخلاقی و لهجه‌ی اصیل عربی خو بگیرند، آنان را به دایه می‌سپردند تا در بادیه پرورش یابند.

بودند : خدیجه (س)، علی بن ابی طالب (ع) و زید بن حارثه. به تدریج و در طول این دوران، هسته‌ی اولیه‌ی نهضت اسلام به نام «السابقون» شکل گرفت که پیشگامان توحید و اسلام در عربستان گردیدند.

دعوت عام: پس از سه سال پیامبر (ص) مأموریت یافت دعوت خویش را عمومی سازد. او نخست طی مراسمی، خویشاوندان خود (بنی هاشم) را به اسلام دعوت کرد تا ضمن ابلاغ فرمان خداوند، از پشتیبانی عشیره‌ی خود در نظام قبیله‌ای مکه برخوردار شود. در مراسمی که بیش از ۴۰ تن از بنی هاشم در آن شرکت داشتند، رسول خدا (ص) ضمن فراخواندن آنان به اسلام، فرمود: کدام یک از شما مرا در این امر یاری می‌کند تا برادر، وصی و جانشین من باشد؛ جز علی (ع) هیچ کس حمایت خود را از دعوت پیامبر (ص) اعلام نکرد. پس از این ماجرا پیامبر (ص) رسالت خود را با شعار توحید بر بلندی‌های صفا اعلان نمود و آشکارا باورهای مشرکانه‌ی قوم و سنت‌های غلط نیاکان را تقبیح کرد. اشراف و رؤسای مکه به دشمنی با او برخاسته، ابتدا از طریق تطمیع و سپس از راه تحقیر و تهدید کوشیدند تا او را از ادامه‌ی دعوتش باز دارند. به رغم آن که ابوطالب در دفاع از پیامبر مصر بود، ولی مشرکان از آزار پیامبر (ص) دست برنداشتند و پیروانش را تا سرحد مرگ شکنجه کردند. یاسر و سمیه (نخستین شهدای مسلمان) بر اثر همین شکنجه‌ها به شهادت رسیدند.

ظهور اسلام

دعوت خاص: دعوت پیامبر (ص) در آغاز بر دو رکن اقرار به توحید و یگانگی خداوند و اعتقاد به روز رستاخیز استوار بود. در سه سال نخست بعثت، پیامبر (ص) دعوتش را جز با کسانی که آمادگی فکری و روحی شنیدن و پذیرش آیین حق را داشتند در میان نمی‌گذاشت. نخستین ایمان آورندگان به اسلام سه کس

یک توضیح

دشمنان پیامبر (ص) برای مبارزه با پیشرفت اسلام و کاستن از محبوبیت روزافزون پیامبر (ص) در میان مردم، شیوه‌های مختلفی را به کار بستند. از جمله نضر بن حارث قرآن را مجموعه‌ای از قصه‌ها و افسانه‌های کهن معرفی و تلاش کرد با نقل افسانه‌های ایرانی از جاذبه‌ی قرآن بکاهد. ولید بن مغیره، پیامبر (ص) را به جادوگری متهم کرد، عاص بن وائل کوشید پیامبر (ص) را به دلیل آن که پسر نداشت تحقیر کند، ابولهب پیغمبر (ص) را دروغگو نامید و کسان دیگری چون ابوجهل نیز از هیچ آزاری فروگذار نمی‌نکردند.

مهاجرت به حبشه: پیامبر(ص) به دنبال یافتن پایگاهی برای انتشار آیین اسلام، نجات پیروان خویش، گروهی از مسلمانان را به حبشه فرستاد. پادشاه آنجا نجاشی به دادگری معروف بود. مشرکان گروهی از جمله عمروعاص را برای بازگرداندن مهاجران به حبشه فرستادند، اما نجاشی که به حسن خلق و آداب ستوده و باورهای توحیدی پناهندگان مسلمان احترام می‌گذاشت، از تسلیم آنان خودداری ورزید.

محاصره‌ی اقتصادی و اجتماعی مسلمانان:

مشرکان پس از ناکامی در بازگرداندن مسلمانان از حبشه، تصمیم گرفتند از طریق محاصره‌ی اقتصادی و اجتماعی، پیامبر(ص) و پیروانش را از پای درآورند. پیامبر(ص) و یاران با وفایش به منظور بی‌اثر ساختن این توطئه‌ی مشرکان به دره‌ای در میان کوه‌های مکه موسوم به «شعب ابوطالب» پناه بردند. آنان به مدت سه سال سخت‌ترین فشارهای روانی و معیشتی را تحمل کردند. گرچه پایداری و مقاومت مسلمانان، سرانجام مشرکان را وادار به رفع محدودیت کرد، اما تنها چند هفته پس از آن، وفات خدیجه و ابوطالب مؤثرترین پشتیبانان پیامبر(ص) موجب اندوه فراوان او و پیروانش گردید.^۱

پیمان عقبه، زمینه‌ساز هجرت به مدینه: پس از خاتمه‌ی محاصره، آزار مشرکان مکه نسبت به پیامبر(ص) بیش‌تر شد و او ناچار گردید تلاش‌هایش را به ماه‌های حرام به ویژه ایام حج محدود سازد. آن حضرت در مراسم حج، رؤسا و بزرگان قبائل عرب را که برای زیارت کعبه به مکه می‌آمدند به آیین اسلام فرا می‌خواند. در همین ایام از سال یازدهم بعثت، شش تن از بزرگان شهر یثرب (مدینه بعدی) به اسلام ایمان آوردند و عامل انتقال اولیه‌ی اسلام

به آن شهر شدند. سال بعد، شش تن دیگر با آنان همراه گردیدند و در محلی موسوم به عقبه با پیامبر(ص) پیمان بستند که به خداوند شرک نورزند، دزدی نکنند، فرزندان خود را نکشند و در کارهای خیر از رسول خدا فرمان برند. این پیمان که به عقبه‌ی اول معروف شد، چنان زمینه‌ی گسترش اسلام را در یثرب فراهم ساخت که در سال سیزدهم بعثت هفتاد تن از بزرگان آن شهر در عقبه، پیمان دیگری با پیامبر(ص) منعقد کردند که به پیمان عقبه‌ی دوم معروف شد. براساس آن پیمان، اهالی یثرب تعهد کردند از پیامبر اسلام (ص) و یارانش چون کسان خویش پشتیبانی کنند و رسول خدا را در برابر دشمنانش یاری دهند. به این صورت زمینه‌ی مهاجرت تاریخی پیامبر اسلام و پیروانش از مکه به یثرب فراهم آمد.

توطئه برای کشتن پیامبر (ص): در واپسین روزهای پیش از هجرت پیامبر(ص) به مدینه، مشرکان به پیشنهاد ابوجهل تصمیم گرفتند به صورت گروهی و در تاریکی شب به منزل رسول خدا(ص) هجوم برند و او را به قتل برسانند. پس از آن که پیامبر(ص) از توطئه‌ی مشرکان آگاهی یافت، علی(ع) جان برکف در بستر او خوابید تا رسول خدا آسوده به یثرب هجرت کند.

«آنان که به دل ایمان آوردند و در راه خدا مهاجرت کردند و با مال‌ها و جان‌هایشان جهاد نمودند، نزد پروردگار جایگاهی رفیع یافتند»

(توبه/ آیه‌ی ۲۰)

۱- به این دلیل سال دهم بعثت را عام الحزن (سال اندوه) گویند.

پرسش‌های نمونه

- ۱- زندگی قبیله‌ای چه ویژگی‌هایی داشت؟
- ۲- درباره‌ی اسامی و اصطلاحات زیر توضیح دهید.
(الف) حنفا (ب) بیعت عقبه‌ی اول (ج) السابقون
- ۳- در دوران پیش از اسلام چه دین‌هایی در شبه جزیره‌ی عربستان رایج بود؟
- ۴- علت و چگونگی مهاجرت مسلمانان را به حبشه توضیح دهید.
- ۵- چه جریان‌ی زمینه ساز هجرت پیامبر (ص) و مسلمانان به یثرب شد؟

اندیشه و جست‌وجو

- ۱- با مراجعه به قرآن یا نهج البلاغه درباره‌ی اوضاع شبه جزیره‌ی عربستان پیش از اسلام مطلبی تهیه کنید.
- ۲- آیا تاکنون فیلم «محمد رسول الله» را دیده‌اید؟ کدام قسمت آن را در ارتباط با تاریخ اعراب و اسلام تا زمان هجرت حضرت محمد (ص) به یثرب جالب‌تر می‌دانید؟ چرا؟
- ۳- با مراجعه به کتاب‌های تاریخی، درباره‌ی انگیزه و اهداف سپاهیان ابرهه از حمله به مکه و تصمیم به تخریب کعبه مطلبی تهیه کنید.
- ۴- قرآن مجید ویژگی‌های جامعه‌ی عربی قبل از اسلام را خصوصیات جاهلیت نخستین معرفی می‌کند، با تطبیق شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن دوره با جوامع بعدی در جهان (حتی دوران معاصر)، درباره‌ی تحقق دوباره‌ی جوامع جاهلی مطلبی تهیه کنید.